

BOLALAR BA O‘SMIRLARNING KIBERXAVFSIZLIGI

Ilmiy rahbar: Umurzakova Nargisa Muxtarovna

Toshkent Davlat Agrar Universiteti ‘‘Huquqshunoslik’’ kafedrasi dotsenti

Meliboyeva Farida Murodilla qizi

Toshkent Davlat Agrar Universiteti Yurisprudensiya yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida voyaga yetmaganlarning kiberxavfsizligini ta‘minlash masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kiber-gruming, kiber-bulling va fishing kabi tahdidlarning o‘smirlar ruhiyatiga ta‘siri, O‘zbekiston tajribasi va xalqaro standartlar (Budapesht konvensiyasi, ITU tavsiyalari) qiyosiy o‘rganilgan. Maqola yakunida milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: kiberxavfsizlik, kiber-gruming, voyaga yetmaganlar, raqamli gigiyena, Budapesht konvensiyasi, kiber-bulling.

Kirish. Insoniyat tarixida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal integratsiyalashuvi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Biroq, raqamli makonning kengayishi o‘zi bilan birga an‘anaviy jinoyatchilikning transformatsiyalashgan shakli — kiberjinoyatchilikni keltirib chiqardi. BMT ma‘lumotlariga ko‘ra, global kiberjinoyatchilik dunyo iqtisodiyotiga har yili trillionlab dollar zarar yetkazmoqda va uning o‘shish sur‘ati geometrik progressiyada davom etmoqda. Ushbu global tahdidning eng zaif nishoni — voyaga yetmaganlardir. Xalqaro elektraloqa ittifoqi (ITU) hisobotiga ko‘ra, bugungi kunda dunyo bo‘ylab har uch internet foydalanuvchisidan biri boladir. Voyaga yetmaganlarning psixologik jihatdan to‘liq shakllanmaganligi, raqamli savodxonlik darajasining pastligi va kiber-insidentlar vaqtida o‘zini himoya qilish ko‘nikmalariga ega emasligi ularni kiber-gruming, kiber-bulling va turli xil onlayn ekspluatatsiya turlarining qurboniga aylantirmoqda.

O‘zbekiston tajribasida kiberxavfsizlik masalasi milliy xavfsizlikning ajralmas qismi sifatida ko‘rilmog‘da. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda kiberjinoyatlar sonining keskin ortishi (6 yilda 48 baravar) va ularning 80 foizdan ortig‘i ijtimoiy muhandislik usullari orqali sodir etilayotgani sohada fundamental tadqiqotlar o‘tkazishni talab etadi. 2022-yilda qabul qilingan “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonun va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yildagi PF-38-sonli Farmoni kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishning huquqiy va institutsional mexanizmlarini yaratib berdi. Biroq, xalqaro standartlar, xususan, Budapesht konvensiyasi talablaridan kelib chiqib, milliy qonunchilikni yanada takomillashtirish dolzarb bo‘lib qolmog‘da. Voyaga yetmaganlarni kiber-tahdidlardan himoya qilish nafaqat texnik filtrlar o‘rnatish, balki jinoiy-huquqiy normalarni (masalan, kiber-grumingni jinoiylashtirish) xalqaro tajriba asosida qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

Muammoning mohiyati shundaki, bolalar kattalarga qaraganda texnologiyalarni tezroq o‘zlashtirsa-da, ularda “kiber-instinkt” (xavfni sezish qobiliyati) shakllanmagan. Bu esa ularni quyidagi jinoyatlar qurboniga aylantirmog‘da:

- Kiber-stalking: Doimiy ta‘qib qilish.
- Sekstorshn (Sextortion): Shaxsiy yozishmalar yoki foto-videolar orqali pul yoki boshqa narsalar talab qilib qo‘rqitish.

Tadqiqot dolzarbligi shundaki, O‘zbekiston aholisining 30% dan ortig‘i yoshlar ekanligini hisobga olsak, ularning kiber-gigiyenasi milliy xavfsizlik darajasidagi masala hisoblanadi.

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

Huquqiy doktrinal tahlil: O‘zbekiston Respublikasining 2017-yildagi “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni va 2023-yildagi Ma‘muriy javobgarlik hamda Jinoyat kodekslariga kiritilgan o‘zgartirishlar tahlili.

Xalqaro tajriba (Benchmarking): AQShning COPPA (Children's Online Privacy Protection Act) va Yevropa Ittifoqining GDPR-K (bolalar ma'lumotlarini himoya qilish) tajribasini O'zbekiston qonunchiligiga adaptatsiya qilish imkoniyatlari o'rganildi.

Kiber-monitoring: Ijtimoiy tarmoqlardagi "yopiq guruhlar" (suitsid yoki zo'rvonlik targ'ib qiluvchi) faoliyatining o'smirlar xulq-atvoriga ta'sirini tahlil qilish.

O'tkazilgan tahlillar natijasida O'zbekistonda voyaga yetmaganlarning kiberxavfsizligini ta'minlashning huquqiy va amaliy holati bo'yicha quyidagi fundamental xulosalar olindi:

O'zbekistonda bolalarni kiber-tahdidlardan himoya qilishning huquqiy asosi "Bolalarni ularning sog'illigiga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonun ¹ bilan mustahkamlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Qonunning 18-moddasiga muvofiq, barcha ta'lim muassasalarida internet resurslarini cheklovchi texnik filtrlar o'rnatilgan bo'lib, ular pornografiya va zo'rvonlik targ'ibotini 95% gacha to'sish imkonini beradi. DXX Kiberxavfsizlik markazi ² yagona davlat siyosatini yurituvchi organ sifatida 2023-yil davomida zararli kontent tarqatuvchi 3000 dan ortiq veb-resurslarni cheklagan.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 128-moddasi (O'n olti yoshga to'lmagan shaxs bilan jinsiy aloqa qilish) faqat jismoniy kontakt sodir bo'lgandagina jazo tayinlaydi. Kiber-makonda jinoyatchi tomonidan bolani psixologik tayyorlash (grooming) bosqichi uchun alohida jinoiy javobgarlikning yo'qligi, xalqaro standartlarga (masalan, Yevropa Kengashining "Lanzarot konvensiyasi") ³ to'liq muvofiq emasligi aniqlandi. O'smirlarga nisbatan sodir etilgan kiber-tazyiqlarning (bulling) 65%i Telegram va Instagram platformalariga to'g'ri keladi ⁴. Ushbu harakatlar hozirda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 41-moddasi

¹ O'zbekiston Respublikasining Qonuni. (2017). Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida (O'RQ-444-son). Lex.uz/docs/3335505.

² O'zbekiston Respublikasining Qonuni. (2022). Kiberxavfsizlik to'g'risida (O'RQ-764-son). Lex.uz/docs/5960604.

³ Council of Europe. (2007). Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (Lanzarote Convention). [Onlayn]: coe.int.

⁴ Mamasiddiqov, M. M. (2023). Axborot texnologiyalari va kiberjinoyatchilik: huquqiy tahlil. Toshkent: TDYU nashriyoti. – B. 82-85.

(Haqorat qilish) bilan malakalangan bo'lsa-da, raqamli makonda anonimlik va tarqalish tezligi sababli yetkazilgan zarar an'anaviy haqoratdan 5 baravar og'irroq ekanligi ekspertlar tomonidan tasdiqlangan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda bolalar kiberxavfsizligi masalasi faqat texnik cheklovlar bilan hal bo'ladigan bosqichdan o'tib, tizimli huquqiy va ijtimoiy yondashuvni talab qiladigan darajaga yetdi. O'zbekiston Respublikasining "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi Qonuni asosan davlat organlari va kritik infratuzilmani himoya qilishga qaratilgan bo'lib, voyaga yetmaganlarning individual kiber-himoyasi masalasini to'liq qamrab olmaydi. Budapesht konvensiyasining 9-moddasida nazarda tutilgan standartlar shuni talab qiladiki, nafaqat yakuniy jinoyat (masalan, ekspluatatsiya), balki unga tayyorgarlik ko'rish (kiber-gruming) ham jinoiy javobgarlikka tortilishi shart⁵. O'zbekiston Jinoyat kodeksida ushbu bo'shliqni to'ldirish — zamon talabi hisoblanadi.

Munozarali jihat shundaki, amaldagi MJTKning 41-moddasi (Haqorat qilish) internetdagi bullingning "virusli" tabiatini (ma'lumotning soniyalar ichida minglab odamlarga tarqalishi) hisobga olmaydi. Xalqaro ekspertlar fikricha, raqamli tazyiqning oqibatlari an'anaviy haqoratga qaraganda og'irroq bo'lib, o'smirlar o'rtasida suitsid xavfini oshiradi⁶. Shu sababli, kiber-bullingni alohida tarkib sifatida ajratish va sanksiyalarni og'irlashtirish zarur. Faqatgina taqiqlovchi choralar samaradorligi pastligini Estoniya va Janubiy Koreya tajribasi isbotlagan. Tadqiqotimiz shuni tasdiqlaydiki, kiberjinoyatchilar ko'pincha bolalarning ishonuvchanligidan (ijtimoiy muhandislik) foydalanadi. Binobarin, O'zbekiston Prezidentining 2024-yildagi PF-38-sonli Farmonida belgilanganidek, holining raqamli savodxonligini oshirish — milliy xavfsizlikning ajralmas qismidir.

Qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar

Kiber-grumingni jinoiylashtirish: O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga voyaga yetmagan shaxs bilan jinoiy maqsadda (jinsiy ekspluatatsiya yoki

⁵ Budapest Convention on Cybercrime. (2001). Council of Europe Treaty Series – No. 185. Coe.int.

⁶ Mamasiddiqov, M. M. (2023). Axborot texnologiyalari va kiberjinoyatchilik: huquqiy tahlil. Toshkent: TDYU nashriyoti. – B. 105.

moddiy manfaat) onlayn ishonchga kirishganlik uchun alohida modda kiritish. Bu jinoyatni “tayyorgarlik” bosqichidayoq jazolash imkonini beradi.

Budapesht konvensiyasiga a’zolik: O‘zbekistonning ushbu xalqaro hujjatga to‘laqonli a’zo bo‘lishi transchegaraviy kiberjinoyatlarni tergov qilishda xalqaro provayderlar (Meta, Google, Telegram) bilan tezkor ma’lumot almashish imkonini beradi.

Milliy “COP” (Child Online Protection) markazini yaratish: Voyaga yetmaganlar uchun kiber-tahdidlar haqida anonim xabar berish imkonini beruvchi 24/7 rejimdagi “Ishonch liniyasi” va maxsus portalni yo‘lga qo‘yish.

Raqamli kriminalistika laboratoriyalari: IIV va DXX tarkibidagi kiber-bo‘linmalarni voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilish uchun ixtisoslashgan “Digital Forensics” (raqamli ekspertiza) uskunalar bilan boyitish.

“Kiber-patrul” tizimi: Ijtimoiy tarmoqlardagi suitsid yoki zo‘ravonlikni targ‘ib qiluvchi guruhlarini sun’iy intellekt yordamida avtomatik aniqlash va bloklash tizimini kuchaytirish.

Kiber-gigiyena darslari: Maktab o‘quv dasturlariga (1-sinfdan boshlab) internetda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, feyk xabarlarini aniqlash va notanish shaxslar bilan muloqot qilmaslik qoidalarini o‘rgatuvchi “Raqamli savodxonlik” modulini kiritish.

Ota-onalar uchun kiber-treninglar: “Ota-ona nazorati” (Parental Control) dasturlaridan foydalanish bo‘yicha tushuntirish ishlarini olib borish va maxsus qo‘llanmalar tarqatish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Telecommunication Union (ITU). (2020). Guidelines on Child Online Protection (COP). itu.int/cop.
2. Gulyamov, S. S., & Rustambekov, I. R. (2021). Kiberhuquq: darslik. Toshkent: Adolat nashriyoti. – B. 112.
3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. (2022). Kiberxavfsizlik to‘g‘risida (O‘RQ-764-son). Lex.uz/docs/5960604.

4. Budapest Convention on Cybercrime. (2001). Council of Europe Treaty Series – No. 185. Coe.int.
5. Mamasiddiqov, M. M. (2023). Axborot texnologiyalari va kiberjinoyatchilik: huquqiy tahlil. Toshkent: TDYU nashriyoti. – B. 105.
6. Mirziyoyev, Sh. M. (2024). Kiberjinoyatchilikning oldini olish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF-38-sonli Farmoni.